

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI SÜRECİNDE VE SONRASINDA MUSUL

Uzman Abdullah Erdoğan

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi

abdullah_erdogan@hotmail.com

Özet

1914-1918 yılları arasında yaşanan I. Dünya Savaşı sonrasında 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması sonucunda kalıcı barışın imzalanması için İsviçre'nin Lozan kentinde görüşmeler yapılması kararlaştırılmıştır. Lozan'da yapılan bu barış görüşmeleri sırasında Musul Meselesi, Türkiye ve İngiltere arasında sorun olmuştur. Türkiye Musul'un kendilerine ait bir coğrafya olduğunu tarihsel süreci ile ispatlamaya çalışmıştır.

Musul Meselesi'ne Lozan Konferansı'nda bir çözüm bulunamamıştır. Barış antlaşması kesintiye uğramasın diye Musul Meselesi, Türkiye ve İngiltere arasında Milletler Cemiyeti'nin hakemliğinde 9 ay içerisinde çözümlenmek için sonraya bırakılmıştır. Türkiye ve İngiltere, Musul Meselesi için 1924'te Haliç Konferansı'nı düzenlemiştir. İngiltere ile Türkiye arasında Bürüksel Hattı denilen geçici sınır bölgesi çizilmiş ve kanlı olayların önüne geçilmiştir. İngiltere, Musul'u Türkiye'ye bırakmamak için Nasturi ve Şeyh Sait isyanlarını desteklemiştir. 1926 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul, İngiliz mandası olan Irak'a 500.000 İngiliz Sterlini karşılığında bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İngiltere, Musul, Lozan, Petrol.

MOSUL IN THE PERIOD OF LAUSANNE PEACE TREAT AND AFTERWARDS

Abstract

Treaty of Mondros was signed between Ottoman Empire and the Entente Powers on October 30th 1918 after the Ist World War conducted from 1914 to 1918. It was decided to meet in Lausanne, Switzerland to make an indelible peace in consequence of Treaty of Mudanya which was signed on October 11th 1922. The matter of Mosul was a problem between Turkey and Britain during the meeting of peace in Lousanne. Turkey tired to prove that Mosul belonged to her whith its historical period.

The matter of Mosul couldn't be solved in Treaty of Lausanne. The league of nations postponed the matter of Mosul for 9 months between Turkey and Britain because they didn't want to interfere to the peace treaty Turkey and Britain orgaized Treaty of Halic in 1924. It was drawn a temporary borderline called the Line of Brussel between Britain and Turkey to prevent body events. Britain encouraged the Nasturi and Sheikh Said riots not to give Mosul to Turkey. Mosul was given to Iraq as British mandate in Exchange for 500. 000 British pound with the Treaty of Ankara signed in 1926.

Keywords: Turkey, Britain, Mosul, Lausanne, Oil.

Giriş

1914-1918 Yılları arasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk milleti Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın önderliğinde başlattığı Kurtuluş Savaşı'nı zaferle sonuçlandırmıştır. 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla Türk Kurtuluş Savaşı fiilen sona ermiş, devletler arasında kalıcı bir barış yapılmasının arayışı içine girilmiştir. (Sarıhan, 1996: 744).

Kalıcı barışın görüşülmesi için İsviçre'nin Lozan kentinde karar kılınmış ancak Lozan'da Osmanlı Devleti aleyhinde bir hava oluşturulmuştur. Lozan'da Türk devleti adına oluşturulan bu olumsuz hava kesinlikle Türk milletinin çıkarlarına ters düşecek bir durum yaratmıştır. Fransa, İngiltere ve İtalya, Ankara Hükümeti'ni Lozan'a temsilci göndermeleri için davet etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi yani Ankara Hükümeti, İsviçre'de aleyhlerinde oluşturulan havaya rağmen bu üç devletin konferansa davetini kabul etmiştir. Ankara Hükümeti'nin bu olumsuz havaya rağmen konferansa katılma kararı almasındaki nedenlerden birisi, yalanlarla aldatılmış olan İsviçrelilerin gerçeği öğrenince haklı olanın yanında yer alacaklarını düşünmek olmuştur. Türk milleti adına davalarının haklılığına inanan Ankara Hükümeti konferansın toplanma yeri olan Lozan'a itiraz etmemiştir. (Bilsel, 1998: 2-3).

Lozan Konferansı Görüşmelerinde Musul Meselesi

Lozan Konferansı'na, Ankara Hükümeti, İsmet (İnönü) Paşa'nın başkanlığında bir heyet göndermiş ve Lozan Konferansı 22 Kasım 1922 tarihinde oturumlarına başlamıştır. İngiliz temsilcisi Lord Curzon, Türk tarafının zayıf olduğunu düşündüğü meseleleri ilk olarak konferansta görüşmek istemiştir. (Sonyel, 2012: 383). Lozan görüşmelerinde Musul konusu da problem olan konular arasına girmiştir. İsmet Paşa (İnönü) Musul halkının Türklerden oluştuğunu, şehrin Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer aldığını ve Mondros Mütarekesinden sonra İngilizlerin Musul'u haksız bir şekilde işgal ettiklerini söylemiştir. Lord Curzon ise Musul halkının Kürtlerden oluştuğunu, Türklerin ve Kürtlerin farklı milletler olduklarını ileri sürmüştür. İsmet Paşa ise yüzyıllardır bu iki milletin bir arada yaşadıklarını ve iki kardeş kavim olduklarını söylemiştir. Lord Curzon, Musul'a sahip çıkma konusunda ısrarlı bir görünüm sergilemiştir. (Baytok, 2007: 234).

Türk temsilcisi olarak Lozan'a gönderilen İsmet Paşa ise Musul'un Türkiye'ye verilmesi çabısından vazgeçmemiştir. Musul sorunu konferansın ilk haftası gündeme getirilecek konular arasında olmasına rağmen Lord Curzon ve İsmet Paşa, Musul meselesini konferansın gündemine getirmeden Türkiye ve İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmelerde çözmek istemişlerdir. Lord Curzon ve İsmet Paşa arasında yapılan görüşmelerden bir çözüm çıkmayınca konferansın gündemi Musul meselesi olmuştur. (Meray, 2001: 344).

İsmet Paşa konferansta, Musul'un Türklere ait olduğunu altı farklı konuda deliller sunarak ileri sürmüştü ve Musul'un Türkiye'ye verilmesi konusunda ısrarcı davranmıştır. İsmet Paşa'nın ileri sürdüğü bu altı delilin başlıkları etnografik, siyasal, tarihi, coğrafi, ekonomik ve askeri konular olmak üzere sıralanmıştır. (Yılmaz, 2003: 95).

28 Ocak 1920 tarihinde toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisinin aldığı Misak-ı Milli kararlarına göre Osmanlı ordusunun elinde kalan bölgeler 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesinin imzalandığı sırada yurdun bir parçası olarak kabul edilmiştir. Misak-ı Milli'nin bu kararına göre de Musul Türk yurdu olarak ele alınmış ve Lozan Konferansı'nda İsmet Paşa'nın ileri sürdüğü delillere dayanak oluşturmuştur. (Göyünç, 1998: 47).

Lozan Konferansı'na katılan bir diğer heyet üyesi Rıza Nur, İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'nda Musul'u alma konusundaki girişimlerinin ve İngiltere ile sözlü olarak yapılan görüşmelerin bir süre daha devam ettiğini söylemiştir. İsmet Paşa'nın barış görüşmelerinin Musul Meselesi yüzünden kesintiye uğramasından korktuğunu ifade eden Rıza Nur, İsmet Paşa'nın kendisine "Gel şu Musul'u verelim de kurtulalım!" dediğini de ileri sürmüştür. İsmet Paşa'nın Musul'u verme teklifine karşı çıkan Rıza Nur, İsmet Paşa'ya Musul Meselesinde ısrarcı olmak gerektiğini belirtmiştir. Bununla beraber Rıza Nur, İsmet Paşa'nın Ankara Hükümetine telgrafla bilgi verdiğini anılarında aktarmıştır. Rıza Nur hatıratında Lozan süreci hakkında bilgi verdiği bölümlerde "Eğer Lozan'dan sonra beni özel olarak Londra'ya yollasalardı büyük ihtimalle Musul'u alırdım," demiştir. Daha sonraki yıllarda Rıza Nur Londra'ya sefir olarak atanmış fakat "Bizimkilere nasıl güveneyim?" diyerek sefirliği kabul etmemiştir. Bu atama ile kendisinin memleketten uzaklaştırılmak istendiğini düşünmüş, Lord Curzon'un da bu dönemde ölmesini sebep göstererek Türk milletinin talihinin olmadığını eklemiştir. (Nur, 2008: 87, 91). Bu

bilgilerden de anlaşıldığı gibi Rıza Nur her ne kadar Lozan konferansında yetkinin kendisine verilmesi halinde başarı gösterebileceğini iddia etmişse de Londra sefirliği görevini reddederek kendisiyle çelişir görünmektedir.

İsmet Paşa, Lozan Konferansında Musul'u almak için halk oylaması teklifini de yapmıştır. Lord Curzon halk oylamasına bütün direnci ile itiraz etmiş ve İsmet Paşa, Lord Curzon'un bu tavrına bir anlam verememiştir. Oysa bir ulusun kendi kaderini belirlemede en uygun yollardan biri olan halk oylaması tarih boyunca herkesçe kabul edilen bir yöntem olmuştur. Lord Curzon Musul'da bir halk oylaması yapıldığı takdirde halkın büyük bir çoğunluğunun Türk ve müslüman olması nedeniyle Musul'un Türkiye'ye katılma kararı alacağını öngörmüş, bu nedenle de halk oylamasına karşı çıkmıştır. (Meray, 2001: 370).

İsmet Paşa Musul Meselesinde yapılmasını teklif ettiği halk oylaması ile ilgili şu sözleri de dile getirmiştir: "Eğer İngiltere hükümeti Irak ahalisini bir an için serbest bırakıp reylerini sorarsa Irak ahalisinden işgal veya manda isteyen tek adam çıkmaz. Çünkü artık hepsi anlamıştır ki 'himaye', 'medeniyet yolunda rehberlik' gibi kelimeler ve cümleler, istilacıların emrinde zapt edilen milletlerin siyaseten ve iktisaden yutulması için yalnız bir vasıttan başka bir şey değildir. Araplara savaş içinde yapılan vaatleri herkes bilir!" İsmet Paşa bu sözleriyle halk oylaması konusunda bölge halkının tamamen Türkiye lehinde bir karar vereceğine olan inancını dile getirmiştir. (Karacan, 2007: 212).

Türkiye-Irak sınırı Lozan Barış Konferansında İngiltere ve Türkiye arasındaki ikili görüşmelerle çözüme kavuşturulmak şartıyla Lozan Barış Konferansının sekteye uğramaması sağlanmıştır. Türkiye ve İngiltere, Türkiye-Irak sınır sorununu dokuz ay içinde çözemedikleri takdirde Türkiye-Irak sınır sorunu bir diğer ismiyle Musul Meselesi, Cemiyet-i Akvam meclisine götürülecektir şeklinde karar alınmıştır. (Karadağ, 2014: 17).

Lozan Konferansında çözülemeyen mesele olan Musul Meselesinin tarihi sürecini değerlendirmek için geriye doğru dönüp bakmak lazımdır. Abbasi Halifesinin Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'den yardım çağrısında bulunduğu ve Tuğrul Bey'in bu yardım çağrısına olumlu cevap verdiği görülmüştür. Bağdat, Selçuklular tarafından ele geçirilince Irak bölgesine yoğun bir Türk dalgası başlamıştır. Selçuklu Devleti, Irak coğrafyasında hâkimiyet kurmaya başladıktan sonra bu bölgelerde Türk il beylerinin idaresi altında yönetimler görülmeye başlanmıştır. Daha sonra Türkmenlerden

Karakoyunlular bu coğrafyada Karakoyunlular Devletini kurmuştur. Karakoyunlular Devleti döneminde çok yoğun bir şekilde Oğuzlar (Türkmenler), Kerkük, Erbil, Musul ve civarına yoğun bir şekilde yerleşmişlerdir. Bu coğrafyaya yerleşen Türkler; Emeviler, Abbasi-Büveyhiler, Selçuklular, Cengiz Han işgalinden ayrılan ve Harzem Şah'ın ordusundan kalanlar, Moğollar zamanında yerleşenler, Akkoyunlu-Karakoyunlu ve Osmanlı zamanında yerleşenler olarak sınıflandırılmıştır. (Beyatlı, 1998: 31-32).

Kerkük'ün Osmanlı Devleti himayesine girmesi Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılında Mercidabık savaşıyla Kuzey Irak'ı fethetmesiyle gerçekleşmiştir. Bölgeye son Türk göçü Kuzey Irak'ın fethedilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti döneminde olmuştur. Osmanlı Devleti, Kerkük sancağı için 1892 yılının ortalarına kadar resmi belgelerde "Şehr-i Zor" ismini kullanmıştır. Bu isim "Zor Mutasarrıflığı" ile benzer olmasından dolayı idari işlerde birçok karışıklığa neden olmuştur. Bu karışıklığın önüne geçmek için 1893 tarihli bir karar ile Kerkük isminin kullanılmasına karar verilmiştir. (Yıldız, 2004: 49,51).

Selçuklu Devletinin bağımsız olmadan önce bile Musul coğrafyası için bölgede keşif çalışması yaptığı kaynaklarda görülmüştür. Musul-Kerkük coğrafyası Selçuklu Devleti zamanında yapılan düzenlenme ile idari yapılanmaları Selçuklu Devleti merkezine bağlanmış ve Türk soylu valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Musul, Birinci Dünya Savaşı bitimine kadar Avrupalı kaynaklarda Irak bölgesinden farklı olarak "Yukarı Elcezire" coğrafyası içerisinde gösterilmiştir. Birinci Dünya Savaşının bitmesiyle birlikte Musul daha önce Avrupalı kaynakların Irak bölgesinden ayrı bir coğrafya olarak değerlendirmesine rağmen siyasi nedenlerden dolayı Irak'ın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Musul'u o dönemde çekim merkezi haline getiren etken son derece zengin ve verimli bir araziye sahip olması ve önemli bir su yolu üzerinde bulunuyor olmasıdır. Musul'un petrol bakımından önem arz etmesi sanayi devrimi ile ortaya çıkan bir durum olmuştur. Türkiye-Irak sınır anlaşmazlığının Lozan Barış Konferansında çözülemeyen bir sorun olması ve Musul Meselesi olarak yer almasının nedeni bölgenin yer altı ve yer üstü kaynaklarının başta İngiltere olmak üzere Avrupalı Devletler tarafından kullanılmak istenmesi olmuştur. Avrupalı Devletler, daha önce farklı bir coğrafya olarak nitelendirdikleri bu bölgeyi, Birinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye'ye vermemek için siyasi bahanelerle Irak coğrafyasına dâhil etmişlerdir. (Türkmen, 2003: 2-3).

Musul, petrol kaynaklarından dolayı Lozan Konferansının çözülemeyen konuları arasında yer almıştır. Konferans esnasında Lord Curzon ve İsmet Paşa arasında görüşmeler çıkmaza doğru gitmeye başladığı anda İngiltere başbakanı Bonar Law, İngiltere Ticaret Bakanı Lloyd Greame'ı Lozan'a göndermiştir. İngiliz Ticaret Bakanı Greame, Lord Curzon'a Türkleri Musul konusunda teskin etmek için İngiliz kabinesinin aldığı bir kararı iletmiştir. Bu karar, Turkish Petroleum Şirketi'nin Irak Hükümetine devredilen % 20'lik hissesini Türklere vermek şeklindedir. İngilizlerin Türklere verdikleri bu tavizle amacı, Irak'ın Musul üzerindeki egemenliğini tanıtmaktır. Lord Curzon İngiliz Hükümetinin bu kararını öğrenince kararın engellenmesi için elinden geleni yapmıştır. Lord Curzon Irak'a % 20'lik hissenin Türkiye'ye devredilmesi konusunda bir haber gönderilmemesini, kendisinin Lozan'da yaptığı taktiklerin henüz meyvesini vermeye başlamadığını, kendisinden haber alınmadıkça İngiliz Hükümetinin bir karara varmamasını bildirmiştir. (Öke, 1991: 101).

İsmet Paşa'nın Lozan Barış Konferansına giderken Türk Hükümeti tarafından kendisine verilen talimatlar arasında Irak sınırının tespiti de yer almıştır. Bu talimata göre Süleymaniye, Kerkük ve Musul istenecek, Lozan Barış Konferansında söz konusu edilen durumun dışında bir olay olursa İsmet Paşa ve heyet, Türk Hükümetinden talimat alacak denmiştir. (Oran, 2008: 217).

Lozan Barış Konferansında Türk Heyeti, İngiltere'nin Musul'un Irak'tan ayrılamaz bölge olduğu konusundaki iddialarını yine İngilizlerin geçmiş yıllardaki politikaları ile çürütmüştür. İsmet Paşa, 1915 yılında İngilizlerin Mekke Şerifi Hüseyin ile yaptığı görüşmelerde Musul bölgesinin Fransız mandası olarak kabul edildiğini, 1916 yılına gelindiğinde ise İngilizlerin bu koşullara razı olduklarını hatırlatmıştır. Ayrıca İsmet Paşa, İngilizlerin 1919 yılında Şerif Hüseyin'i bağımsız bir Kürdistan kurma yolunda cesaretlendirdiklerini ve yine Musul'un Irak topraklarından ayrı bir bölge olduğunu ileri sürdüklerini ifade etmiştir. (Meray, 2001: 354).

Türk Heyeti, İngiltere'nin Musul'u yalnızca petrolden dolayı istediğini ve Lozan Konferansı boyunca çözülemeyen bir mesele haline getirdiğini düşünmüştür. Oysa Lord Curzon sadece petrolden dolayı değil bölgenin stratejik önemi bakımından da Musul'u Türkiye'ye vermemek için ısrar etmiştir. İngiltere, Musul'u Türkiye'ye bıraktığı takdirde

Bağdat üzerinde de söz sahibi olamayacağını farkına varmıştır. İngiltere, Bağdat üzerinde söz sahibi olamamanın Ortadoğu'nun hâkimiyetini kaybetmek anlamına geleceğini öngörmüştür. Dolayısıyla İngilizler Musul konusunda Türkiye'nin ileri sürdüğü ve ispat ettiği gerçekleri kabul etmemişlerdir. (Yılmaz, 2003: 115-116).

İsmet Paşa, Lozan Barış Konferansında Musul'un Türkiye'den neden ayrılamayacağı yönündeki görüşlerini maddeler halinde şu şekilde ifade etmiştir:

- a. Musul halkının çoğunluğunun Türklerden ve Kürtlerden oluştuğu,
- b. Musul halkı Türkiye'ye bağlanmayı ısrarla istemektedir ve sömürgeleşmiş bir halk olmaktan çıkıp bağımsız bir devletin vatandaşı olmayı istemektedir.
- c. Musul coğrafi ve siyasi olarak Anadolu'ya bağlı bir coğrafyadır. Eğer Anadolu'ya bağlı kalırsa Akdeniz limanlarıyla ilişki kurmaya devam edebilir.
- d. Hukuken Musul'un Osmanlı Devletine bağlı bulunduğu, yabancı baskısından ve işgalinden arındırılmış olarak bölge halkına söz hakkı verilmemiş olduğu söylenmiştir.
- e. Anadolu'nun güney kesimlerini birleştiren yolların kavşak noktasında olduğundan ticaret ve güvenlik açısından Musul'un Türkiye'ye verilmesi zorunludur.
- f. Musul, ülkenin birçok diğer toprak parçası gibi savaş sonunda yapılan antlaşmadan sonra yapılan antlaşmaya aykırı olarak işgal edilmiş bundan dolayı da Türkiye'ye verilmesi gerekir diyerek maddelemiştir.” (Meray, 2001: 354-355).

Lozan Barış Konferansında Türk Heyeti, Musul için mücadele ederken Ankara Hükümeti de Musul meselesini yakından takip etmiştir. Mustafa Kemal Paşa her platformda sözü Musul'un Türkiye'ye verilmesine getirmiştir. 25 Aralık 1922 tarihinde Çankaya'da *Le Journal* muhabiri Paul Herriot'a bir demeç vermiştir. Verdiği bu demeçte “Musul vilayetinin milli sınırlarımız içerisinde olduğunu defalarca ilan ettik. Lozan'da bunu mesele edenler pekâlâ bilirler. Vatanımızın sınırlarını belirlediğimiz sırada büyük fedakârlıklara katlandık. Menfaatlerimize aykırı davranmakla birlikte barışçı davrandık. Bundan sonra milli sınırlarımızdan en ufak bir toprak parçasının bizden alınmaya çalışılması çok haksız bir davranış olur. Bu davranışa kesinlikle razı olmayız. İngilizlerin

bu hakikati kabul etmekte tereddüt etmelerine hayret ediyorum,” ifadelerini kullanmıştır. (Atatürk, 1989: 77-79).

Mustafa Kemal Paşa, Musul konusunda çok hassas davranmış ve TBMM’de yaptığı bir konuşmayla bunu vurgulamıştır. Misak-ı Milli’yi belirlerken güney sınırının Musul, Kerkük ve Süleymaniye’yi Türkiye topraklarına dâhil edecek şekilde belirlediklerini ifade etmiştir. Aynı konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, Türklerin Musul-Kerkük bölgelerinde yoğun olarak yaşadıklarını ilave etmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalandığı zamanda Türk askerinin denetimi altında olan bu bölgenin milli sınırlar içerisinde yer aldığını özellikle vurgulamıştır. (Türkmen, 2003: 32).

Musul Meselesi’nin Lozan Barış Antlaşması’nın başarısız olması hâlinde Milletler Cemiyeti ile çözüme kavuşturulması öngörülmüştür. Cemiyet-i Akvam’ın Paris’te toplanacağı söylentileri çıkmıştır. Musul Meselesinde Cemiyet-i Akvam’ın, San-Remo kararını uygulamadığında Türk Hükümetinin tavrının ne olacağı sorusu üzerine Mustafa Kemal Paşa: “Musul vilayeti Türkiye Devletinin hudud-u millisi dâhilindedir, buralarını ana vatandan koparıp şuna buna hediye etmek hakkı kimseye ait olamaz. Cemiyet-i Akvam ile bu meselenin münasebeti yoktur,” ifadelerini kullanmıştır. (Atatürk, 1989: 82).

Lord Curzon, Lozan Barış Konferansında İsmet Paşa’nın Musul Meselesi hakkında Türkiye adına direnmeye devam ettiğini görünce Milletler Cemiyetine hakem olarak başvurulması konusunda ısrar etmiştir. Hatta Lord Curzon, Türk heyetinin Milletler Cemiyeti hakemliğini kabul etmemesi durumunda Türk temsilcilerini Milletler Cemiyeti Misakının 11’inci maddesine dayanarak tehdit edecektir. Söz konusu madde Birleşmiş Milletler Cemiyetine üye bir devletin uluslararası ilişkileri etkileyebilecek nitelikte bir sorununun savaşa dönüşebileceğini vurgulayan bir içeriğe sahiptir. Lord Curzon İsmet Paşa’yı söz konusu maddeyi hatırlatarak tehdit etmiştir. Ayrıca Lord Curzon, İsmet Paşa’nın Musul Meselesini Milletler Cemiyetine götürmemesi durumunda Musul vilayetinde ayaklanma, kan dökülme ve patlak verebilecek her türlü olaydan sorumlu tutulacağını belirtmiştir. (Meray, 2001: 374-375).

İngilizler Musul’u Türkiye’ye vermeme konusunda ayak diremeye devam ettiği için Lozan Barış Konferansı 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğramıştır. İsmet Paşa Türkiye’ye dönerek Mustafa Kemal Paşa’ya ve meclise konferansın gidişatı hakkında

bilgiler verdikten sonra konferansın tekrar toplanacağına olan inancını dile getirmiştir. 23 Nisan 1923 tarihinde Lozan Barış Konferansının ikinci aşaması başlamıştır. Musul yüzünden Türkiye ve İngiltere arasında savaş çıkmaması için Musul Meselesi, Milletler Cemiyeti'nin aracılığına ve hakemliğine havale edilmiş, böylece iki ülke arasındaki savaş durumu da ortadan kaldırılmıştır. (Özel, 1993: 39).

Lozan Barış Antlaşması Sonrası Musul Meselesi

Lozan Barış Konferansı 24 Temmuz 1923 günü Musul Meselesi Milletler Cemiyetine havale edilerek imzalanmıştır. Milletler Cemiyeti Musul anlaşmazlığını incelediği bir dönemde Türkiye'de ayaklanmalar baş göstermeye başlamıştır. Asi şeyhler, Milletler Cemiyeti görevlilerinin bölgede inceleme yaptıkları süreçte komisyon üyelerinin fikirlerini etkilemeyi amaçlamışlardır. İngiliz Diplomatlar Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte İstanbul'dan Ankara'ya gelmişler ve Musul Meselesi hakkında Mustafa Kemal Paşa ile aralıklarla yapılan konferanslarda meseleyi çözüme kavuşturmaya çalışmışlardır. (Kınross, 2008: 473).

İngiltere ve Türkiye, Musul sorununu Milletler Cemiyetine havale ettikten sonra Musul Meselesi üzerine görüşmeye devam etmişlerdir. Bu görüşmelerden birisi de 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da toplanan Haliç Konferansında olmuştur. İngilizler bu konferansta Musul'u Türkiye'ye vermek yerine sorunu daha da çözülmez hale getirmek için Musul bölgesi ile hiç alakası olmayan Hakkâri'nin güneyinde yer alan Beytüşşebap ve Çölemerik bölgesinden toprak talep etmişlerdir. İngilizlerin Musul Meselesini çözmek yerine Türkiye'den toprak talep etmesi üzerine Haliç Konferansından bir sonuç alınamamış ve görüşmeler kesilmiştir. 1924 yılının Ağustos ayına geldiği günlerde Hakkâri bölgesinde asayişsizlik olayları baş göstermiştir. Hakkâri valisi ve Jandarma Komutanı küçük bir jandarma birliği ile 7 Ağustos 1924'te bölgede denetime çıkmışlardır. Çölemerik'in güneyinde yer alan Hangediği bölgesine vardıklarında silahlandırılmış halde olay çıkarmak için bekleyen Nasturilerin saldırısına uğramışlardır. Türk Hükümeti olayı bastırmıştır. (Goloğlu, 2007: 60-61).

Haliç Konferansından sonuç alınamayınca İngiltere Musul Meselesini 6 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyetine (Cemiyet-i Akvam) götürmüştür. 20 Eylül 1924 tarihinde Milletler Cemiyeti, Musul Meselesini görüşmeye başlamıştır. Bu görüşmelerde de Türk

tarafı Musul'da bir halk oylaması yapılması konusunda ısrarcı davranmış fakat halk oylaması önerisini kabul ettirememiştir. İngiltere Musul'da yapılması istenilen halk oylamasına "bölgede yaşayan halkın cahil olduğu ve sınır işlerinden anlamadığı" gerekçesiyle sürekli itiraz etmiş ve oylama teklifini kabul etmemiştir. Milletler Cemiyeti 30 Eylül 1924'te bir soruşturma kurulunun kurulmasına ve bu kurulun Musul halkının görüşlerine başvurmasına karar vermiştir. Bu kurul çalışmalarını sürdürdüğü günlerde İngilizler saldırgan tavırları neticesinde kanlı olayların meydana gelmesine neden olmuşlardır. Yaşanan bu kanlı olaylar üzerine kurul 28 Ekim 1924'te "Brüksel Hattı" adıyla ve geçici olmak kaydıyla bir Türk-İrak sınırı belirlemiştir. (Yalçın, 1998: 169).

Musul'a inceleme yapmak üzere giden kurul Musul halkının heyette bulunan Türklere karşı sevinç tezahüratına şahit olmuş ve basında da bu sevinç tezahüratları yer almıştır. Kurulun Musul'da yaptığı incelemelerden sonra hazırladığı rapor, 1925 yılının Temmuz ayında Milletler Cemiyetine sunulmuş, Milletler Cemiyetinden çıkan karar Türkiye'nin aleyhinde olmuştur. Türkiye, Musul Meselesinde aleyhinde çıkan bu kararı Milletler Arası Adalet Divanına aktarmış fakat burada alınan karar da Türkiye'nin aleyhinde olmuştur. Türkiye Musul Meselesi konusunda aleyhinde çıkan bu kararları sert bir dille protesto ederken 1925 yılının Şubat ayında çıkan Şeyh Sait ayaklanması, Türkiye'nin Musul üzerinde hak iddiasına dayandırdığı tezini zayıflatmıştır. (Türkmen, 2003: 96-97).

Türkiye, Musul Meselesi ile ilgilenirken iç siyasette de yaşanan bazı gelişmeler sonucu Musul sorunu ile ilgilenme konusunda sıkıntılar yaşamıştır. Bu sıkıntılardan biri de medreseler kapatılınca dini liderlerin statüsü ve ekonomik gelirleri ellerinden alınması olmuştur. Musul meselesinin sürmesi doğu bölgesinde bir takım kişilerin, Türk Hükümetine karşı İngilizlerin yardımına başvurmalarına ortam hazırlamıştır. Eski bir adet haline gelmiş olan ayrılıkçı harekete girişenlerin, İngilizlerin yardımına başvurup isyan çıkarma alışkanlıkları Musul Meselesi Milletler Cemiyetinde görüşülürken de tekrarlanmıştır. İngiltere 1921 yılında Irak'ta İngiliz mandası dışında kalan bir bölgede ayaklanma başlatmama kararı almıştır. Ancak İngiltere, Türklerin hak iddia ettikleri Musul bölgesine Türklerin girmesini engellemek için gerekli bir önlem olarak gördüğü Kürtlerle teması kesmemeyi tercih etmiştir. İngilizlerin Musul Meselesini çözme konusunda Kürtleri kullanma stratejisi sonunda etkili de olmuştur. (Mango, 2000: 408).

İngiltere Musul Meselesini kendi mandasına alarak çözmeyi düşünürken Avrupa kamuoyundan gelen haberlere göre İngilizlerin Batı cephesindeki dostlarının azaldığı görülmektedir. Halep'teki İtalyan başkonsolosu Gauttieri, İngiliz başkonsolosuna Musul'daki Arapların Türk hâkimiyetine geçmek istediklerini gözlemlediğini iletmiştir. İngiltere ne yapıp edip Musul'u Irak mandasıyla birleştirse bile yöre halkı nasıl olsa bir gün Türkiye'ye katılacağını ifade etmiştir. İtalyan başkonsolosun ifadelerinden anlaşıldığına göre Musul'un Türkiye'ye bırakılması durumunda Fransa'da Hatay'ı Türkiye'ye bırakmak zorunda kalacaktır. (Öke, 1991: 115).

Musul Meselesinde Avrupa'daki desteklerinin azaldığının farkında olan İngilizlerin, farkında oldukları bir diğer konu da Kürtleri Türkiye aleyhinde kullanabilecekleri olmuştur. Türkiye Musul Meselesini çözmeye çabalarken İngilizlerin desteğini alan Şeyh Sait isimli Hınıslı bir aşiret reisi doğuda bir isyan hareketi başlatmıştır. Şeyh Sait, okuma yazma bilmeyen, ilginç görümlü bir toprak ağası, dini itibarını ve otoritesini kullanarak kendi soyunu evlilikler yoluyla bölgede zengin diğer aşiret reisleri ile birleştirerek onların desteğini de sağlamıştır. İngilizlerin desteğini arkasına alan Şeyh Sait, Ankara'nın "Türkleşmiş" hükümetinin kendi derebeylik gücüne bir tehdit oluşturacağını farkına varmıştır. Halifeliğin kaldırılmasına ve Kemalist hükümetin "kafirce" siyasetine karşı çıktığını beyan ederek 13 Şubat 1925 günü Doğu Anadolu'da bir isyan başlatmıştır. Türk Hükümeti ilk başta isyanı pek önemsemese de isyan büyüyünce Türkiye'nin içerde halletmesi gereken bir probleme dönüşen isyanın, uluslararası düzeyde halledilmeyi bekleyen Musul sorununa olumsuz etkileri olmuştur. (Kınross, 2008: 465).

Şeyh Sait isyanı ile uğraşan genç Türkiye Devleti içteki meseleye odaklanınca Musul Meselesi konusunda İngiltere karşısında savunduğu tezlerde zayıf kalmıştır. Milletler Cemiyetinin verdiği karar doğrultusunda Türkiye, İngiltere ile anlaşma yolunu tercih etmiştir. 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye-İngiltere arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Musul, Irak'taki İngiliz mandasına terk edilmiştir. Antlaşmaya göre Türkiye-Irak sınırı Brüksel Hattında belirlenen sınırlar esas alınarak belirlenmiştir. Antlaşmanın 14. maddesine göre Irak'taki manda hükümeti Musul petrolerinden elde edilecek gelirin %10'unu 25 yıl süreyle Türkiye'ye verecektir. Türkiye %10 hissesini sermayeye dönüştürmek istemesi durumunda Irak Hükümeti'nin 30 gün içerisinde Türkiye'ye 500.000 İngiliz sterlini ödemesine karar verilmiştir.

Nitekim, Türkiye daha sonra 500.000 İngiliz sterlini karşılığında bu paydan vazgeçmiştir. Lozan Barış Antlaşması ile çözüme kavuşturulamayan Musul Meselesi, Türkiye'yi pekte memnun etmeyen bir sonuca bağlanmıştır. (Türkmen, 2003: 97).

Sonuç

1914-1918 yılları arasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı sonrasında 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte toprakları işgal edilmeye başlanan Osmanlı Devleti son günlerini yaşamaya başlamıştır. Bu antlaşmanın imzalandığı tarihte Musul coğrafyası Osmanlı sınırları içerisinde yer almıştır. Ancak İngiltere, Musul'un yer altı ve yer üstü kaynaklarının önemini kavradığı için daha önce ileri sürdüğü Musul'un Irak'tan bağımsız bir coğrafya olduğu tezinden vazgeçmiştir. Musul'un Irak'ın bir parçası olduğu tezini ileri sürmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan Türk Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlanmış ve bu zafer Lozan Barış Konferansında imzalanan uluslararası barış antlaşmasıyla tescillenmiştir.

Musul Meselesi, Lozan Barış Antlaşmasıyla çözüme kavuşturulamayan mesele haline gelmiştir. Türkiye, Lozan Barış Konferansında Musul'un Türkiye'ye verilmesi gerektiğini, Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra haksız yere İngilizler tarafından işgal edildiğini belgeleri ve gerekçeleri ile savunmuştur. İngiltere Musul'un Türkiye'ye verilmeme konusunda bütün direncini kullanmıştır. Bunun başlıca nedeni görünürde petrol olsa da bir diğer nedeni de Musul'un coğrafi konumu olmuştur. Musul'un Türkiye'de olduğu bir gelecekte bütün Ortadoğu'da nüfuzunu kaybedeceğini bilen İngilizler Musul'un Türkiye'ye verilmesine karşı çıkmışlardır. Lozan Barış Görüşmeleri sırasında İngiltere, Türk Heyeti'nin Musul'da halk oylaması yapılması teklifine bölge halkının cahil olduğu bahane edip sınır çizmekten anlamadıklarını ileri sürerek karşı çıkmıştır. Halkının büyük çoğunluğunun Türk ve müslüman Kürtlerden oluştuğunu bilen İngilizler yapılacak halk oylamasında çıkacak kararın Türkiye'nin lehinde olacağını öngörmekte zorlanmamışlardır. Lozan Barış Konferansında çözüme kavuşturulamayan Musul Meselesi Milletler Cemiyetine havale edilmiştir. Daha sonra Türkiye ve İngiltere, Haliç Konferansında Türkiye-Irak sınırını belirlemeye çalışmışlardır. Brüksel Hattı denen geçici bir sınır kabul edilerek İngilizlerin bölgede kanlı olaylar çıkarmaya devam etmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. İngilizler Haliç Konferansında Türkiye ile Musul sorununun halletmek için toplanmasına rağmen Hakkari bölgesinden toprak talep ederek yeni bir soruna neden olmuştur. Haliç Konferansından bir netice elde edilemediği gibi Hakkari bölgesindeki Nasturiler Türkiye'ye karşı isyan girişimine başlamışlardır. İsyân Türkiye tarafından bastırılmıştır.

İngiltere'nin talebiyle Milletler Cemiyeti tarafından Musul'un siyasi geleceğinin tespit edilmesi konusunda bölge halkının görüşlerini almak için bir komisyon çalışması yapılmasına karar verilmiştir. Bu komisyonda görev alan iki Türk vatandaşına karşı Musul halkının sevgi gösterileri Avrupa basınına dahi yansımıştır. Ancak komisyonun kararı Türkiye'nin aleyhine olmuştur. Milletler Cemiyeti bu komisyonun kararı doğrultusunda Musul'un Türkiye'ye verilmemesini kararlaştırmıştır. Türkiye Lahey Adalet Divanına başvurarak bu karara itiraz etse de buradan çıkan karar da Türkiye'nin aleyhinde olmuştur.

İngilizler, Milletler Cemiyeti tarafından kurulan komisyon üyelerinin Musul coğrafyasında araştırma yaptığı günlerde Kürtleri Türkiye aleyhine kullanma yolunu seçmişlerdir. Doğu Anadolu bölgesinde Şeyh Sait isimli bir aşiret reisini destekleyen İngilizler, yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgesel bir isyanla karşılaşmasına zemin hazırlamışlardır. Türkiye ilk başta önemsiz gördüğü bu isyanı bastırma işiyle meşgul olunca Musul Meselesinde uluslararası sahada eli zayıflamıştır. Milletler Cemiyeti kararına uyularak 1926 yılında imzalanan Ankara Antlaşmasına göre Musul İngilizlerin mandası altındaki Irak'a, petrol gelirlerinin 25 yıllığına %10'unu Türkiye'ye verilmek kaydıyla bırakılmıştır. Türkiye acil sermaye ihtiyacı nedeniyle söz konusu haklarını 500.000 İngiliz sterlini karşılığında devretmiştir. Lozan Barış Konferansında çözülemeyen sorun haline gelen Türkiye-İrak sınırı meselesini değerlendirirken Musul'da günümüzde de yaşanan sorunları göz önüne almalıyız. Yeni kurulmuş bir cumhuriyet rejimine karşı, İngiliz desteği ile çıkmış bir isyanı bastırmak ve Musul Meselesi ile ilgilenmek dönemin şartları göz önüne alındığında bir hayli zor olsa gerektir.

KAYNAKÇA

Atatürk, Mustafa K. (1989). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. C. I-III. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Baytok, T. (2007). *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var*. İstanbul. Doğan Kitapçılık AŞ.

Beyatlı, Hidayet K. (1998). *Irak Türklerinin Tarih, Dil ve Kültürleri, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*. Ankara. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Bilsel, M. C. (1998). *Lozan*. C. 2. İstanbul. Sosyal Yayınları.

Goloğlu, M. (2007). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri*. İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Göyünç, N. (1998). *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*. Ankara. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Karacan, Ali N. (2007). *Lozan*. İstanbul. Nokta Kitap.

Karadağ, R. (2014). *Musul Meselesi Petrol Fırtınası 2*. İstanbul. Truva Yayınları.

Kınross, L. (2008). *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*. Türkçesi: Necdet Sander. İstanbul. Altın Kitaplar Yayınevi.

Mango, A. (2000). *Atatürk*. Türkçesi: Füsün Doruker. İstanbul. Sabah Kitapları.

Meray, Çeviren: Seha L. (2001) *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*. C.1. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.

Nur, R. (2008). *Lozan Hatıralarım*. İstanbul. Boğaziçi Yayınları.

Oran, B. (Editör). (2008). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*. C. 1. İstanbul. İletişim Yayınları.

Öke, Mim K. (1991). *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*. İstanbul. Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.

Özel, M. (Hazırlayan). (1993). *70. Yıl Dönümünde Lozan*. Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sarıhan, Z. (1996). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*. Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sonyel, Salahi R. (2012). *Kaygılı Yıllar*. İstanbul. Remzi Kitabevi.

Türkmen, Z. (2003). *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*. Ankara. Atatürk Araştırma Merkezi.

Yalçın, E. S. (1998). *Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi*, Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu. Ankara. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Yıldız, H. (2004). *Irak-Musul-Kerkük Üçgeni ve Büyük Oyun*. İstanbul. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Yılmaz, D. (2003). *Musul Meselesi Tarihi*. Konya. Çizgi Kitabevi Yayınları.